

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Setu stain, kiarpu merki, risti runaR : tekniska termer i runstensinskrifter
från vikingatiden

Kitzler Åhfeldt, Laila

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2014_243

Fornvännen 2014(109):4 s. 243-258

Ingår i samla.raa.se

Setu stain, kiarþu merki, risti runaR.

Tekniska termer i runstensinskrifter från vikingatiden.

Av Laila Kitzler Åhfeldt

Kitzler Åhfeldt, L., 2014. Setu stain, kiarþu merki, risti runaR. Tekniska termer i runstensinskrifter från vikingatiden. (Setu stain, kiarþu merki, risti runaR. Technical terms in Viking Period rune-stone inscriptions.) *Fornvännen* 109. Stockholm.

This is a study of technical terms used in rune-stone inscriptions. The aim is to find out if the terms correlate with other characteristics, such as monument type (standing stone, rock outcrop or grave monument), decorative style and geographical district. The investigation is limited to runic inscriptions of the period c. AD 800–1130 within the Medieval borders of Sweden, i.e. the current Swedish provinces except Scania, Halland, Blekinge, Jämtland and Bohuslän.

There are distinct geographical differences in how the various technical terms are combined with decorative styles and monument types. Some combinations only appear in certain areas. Exceptions from the local convention often seem to be motivated by odd circumstances, e.g. ambivalence concerning the shape of the monument, shared work or responsibility, or that an interregionally mobile carver's favourite expression takes precedence over regional custom.

*Laila Kitzler Åhfeldt, Riksantikvarieämbetet, Box 1114, SE-621 22 Visby
laila.kitzler.ahfeldt@raa.se*

På den gotländska runstenen G 113 används tre olika begrepp för att beskriva monumentets tillkomst: *sattu stæin, gærðu mærki, risti runaR* – satte sten, gjorde minnesvård, ristade runorna. *Sattu stæin* avser sönerna som låtit resa stenen till sin fars minne. *Gærðu mærki* syftar enligt Elias Wessén på tillformningen och ornamenteringen av stenen av »stenmästarna». Likraiv, slutligen, är den som ristat runorna och omtalas av Wessén som den runkunnige specialisten och runmästaren (G 113; *Gotlands runinskrifter* I:208). En liknande uppräknings finner vi på Hogrånstenen G 203, som är känd för sin utförliga arbetsbeskrivning: *Sigmundr let reisa stæin æftiR brøðr sina ok bro gæra... GæiRviðr lagði ormaluR, NæmR/næmR innti uR. ...Hroðbiærn risti runiR þessaR, GæiRl[æ]jifR sumar, eR gørla kann* – Sigmund lät resa stenen efter sina bröder och göra bro... Gairvid lade ormslingorna, skickligt redde (han) ut (dem)... Rodbjörn ristade dessa runor, några (dock) Gairlaiv,

han känner dem väl (övers. Snædal 2002, s. 79, inskriften här förkortad). Ännu ett bra exempel är Sö 205, där man kan läsa att sönerna har rest sten, Åsbjörn och Tidkume har huggit runorna och Orökja har målat (med reservation från uttolkarens sida om det är riktigt att utläsa runföljden *stink* som *stæindi*). På en runsten i Hälsingland omtalas även stenfångsten: *...ViR sottum stæin þenna norðr i Balas[tæ]jin* – Vi hämtade denna sten norrut på Balsten (övers. Jansson 1985, s. 26, inskriften här förkortad). Det finns flera liknande exempel.

I denna studie gör jag en språklig inventering och undersökning av om skilda termer samvarierar med andra egenskaper, såsom geografisk spridning, monumenttyp och ornamentik. Undersökningen begränsas till vikingatida och tidigmedeltida inskrifter (ca 800–1130 e.Kr.) inom det medeltida Sverige, d.v.s. utom de danska och norska landskapen i söder respektive väster.

Tidigare forskning

Else Ebel (1963) har tidigare studerat de tekniska termerna. Hennes avsikt var att undersöka termernas kronologiska och rumsliga fördelning och att därigenom utforska deras innebörd. Ebels källmaterial var de då tillgängliga samlingsutgåvorna samt en förteckning över inskrifter som då fanns vid universitetet i Göttingen (*Bibliographie der Runeninschriften nach Fundorten*; Ebel 1963, s. 2 f), totalt ca 4500 runinskrifter som producerats under en tidsrymd av 1200 år. Ebel delade upp inskrifterna i tre huvudgrupper (s. 11 f):

- I. beteckningar för att skriva, d.v.s. åstadkomma skrivtecknen,
- II. uttryck för att färdigställa skriftbäraren, d.v.s. resa stenen o. dyl.,
- III. uttryck som passar in under både I och II, t.ex. gær(v)a, haggva

Inom grupp I finns enligt Ebel ett äldre skikt, som delvis bevarat en magisk karaktär, och ett yngre skikt där skriften betraktades som ett bruksmedel. Inom grupp II såg inte Ebel någon sådan skiktning (s. 12). Vidare gjorde hon en kronologisk uppdelning i fyra perioder: urnordisk tid, vikingatid, tidigmedeltid och medeltid (s. 105 f) och presenterade statistik för termernas fördelning.

Det har gått ett halvsekel sedan Ebels studie och runforskningen har gått framåt på såväl det metodologiska som det teoretiska området. Vi har idag tillgång till *Samnordisk runtextdatabas*, som tillåter flera sökingångar. Den kronologiska stratifieringen har reviderats, som resultat av projektet *De vikingatida runinskrifternas kronologi* (Williams 1990; Lagman 1990) och Anne-Sofie Gräslunds arbete med stilgrupper där runstensstilar knöts till arkeologiskt daterbara föremål (Gräslund 1991; 1992). Rune Palm (1992, s. 48) studerade grundligt regionala variationer i användningen av ristarterm, och tog även hänsyn till förekomsten på olika monumenttyper, t.ex. i fast berg respektive resta stenar. Han fokuserade på det han kallade för den »egentliga runstenstiden», ca 950–1100 e. Kr, men gjorde ingen skiktning inom perioden. Palm studerade hur verben kombineras med olika monumentmarkörer i inskriften, medan ornamentiken inte ingick alls i undersökningen (1992, s. 60, 202 ff). Magnus Käll-

ström (2007) har utförligt behandlat ristarterm i samband med ristarformler, och i viss mån även beaktat stildateringar, bergart, föremålets art och den geografiska fördelningen. Hans slutsats i fråga om ristartermerna är att verbalet i vikingatida ristarformler inte tycks ha styrts av stenmaterialet (2007, s. 149). Ristarterm har också behandlats i samband med attribueringar (t.ex. Åhlén 1997). Min studie skiljer sig från tidigare arbeten genom att fokusera mer på runmonumentens fysiska form samt kombinationen av ristarterm, monumenttyp, stil och geografisk spridning.

Urval

Undersökningen begränsas till (i runologiskt hänseende) vikingatida och (ur arkeologisk synvinkel) tidigmedeltida inskrifter ca 800–1130 e.Kr., och torde därmed täcka Ebels andra och tredje period.

Följande termer har undersökts: *fa* 'måla', *rista*', *gær(v)a* 'göra', *hagg(v)a* 'hugga', *leggja* 'lägga', *marka* 'märka', *rista*', *ræisa* 'resa, uppresa', *retta* 'upp-rätta', *resa*', *rista*'rista', *riūða* 'rödfärga', *setia* 'sätta', *søkia* 'söka, uppsöka' samt *steina* 'måla' (översättning Peterson 2006).

Jag har använt *Svenskt runordsregister* (Peterson 2006) och *Samnordisk runtextdatabas* för att leta fram materialet. Ristartermerna återges i runinskrifterna på varierande sätt. Exempelvis *hagg(v)a* 'hugga' kan i inskrifterna återges med runföljder i 56 olika varianter (en del har uppstått p.g.a. att runor har skadats), som t.ex. **hiak**, **hu-**, **-iek**, **hik**, **iuk**, **iag** m.fl. Jag har sökt efter ristartermerna i databasen i deras fornvästnordiska normalisering (FVN). Även belägg som i någon mån är osäkra men ändå identifierbara har inkluderats. De (i runologisk mening) vikingatida inskrifterna har valts med villkoret Period/Datering=V i *Samnordisk runtextdatabas*. Jag har inte gjort skillnad på om verbet (den tekniska termen) står i resarformeln eller i ristarformeln. Inom detta urval gör jag en uppdelning utifrån Gräslunds stilgrupper, med djurstilgrupperna Fp (ca 1010–50 e.Kr., samtidigt med Pr1 och Pr2), Pr1 (ca 1010–40), Pr2 (ca 1020–50), Pr3 (ca 1050–80), Pr4 (ca 1070–1100 e.Kr.) samt Pr5 (ca 1100–30). Till dessa kommer de oornerade stenarna, RAK. Flertalet av dessa hör till en tidig variant (ca 985–1020), men liknande formgivning förekommer även på grav-

hållar från omkring 1100. Stilgrupperna överlappar varandra i tid och dateringarna skall betraktas som ungefärliga (Gräslund 1991, 1992, 2002). Bedömningarna av stil, datering, föremålets art och ristarattribueringar är ofta föremål för diskussion, men med vissa undantag accepterar jag de uppgifter som finns i *Samnordisk runtextdatabas* för översiktlig behandling. Fall där jag inte kunnat avgöra vilken av två ristartermen som avsetts, t.ex. *reisa/retta*, har jag uteslutit. Om samma ristarterm förekommer två gånger i samma inskrift har jag bara tagit med en. Om olika ristartermen förekommer i samma inskrift har jag tagit med båda. Efter denna rensning består min databas av 1960 poster. Antalen belägg för varje ristarterm och stilgrupp kan variera med olika bedömningar av osäkra fall, men de generella tendenserna bör stämma. En del av uppgifterna undersöker jag närmare, men jag har i detta sammanhang inte kunnat detaljgranska varje monument.

Översiktlig inventering

fa 'måla, rista'. Elva belägg, varav flertalet tycks vara tidiga inskrifter från före år 1000. Bland dessa finner vi Rökstenen (Ög 136), Kälvesten (Ög 8) och Sparlösastenen (Vg 119). Tre är på föremål: en gotländsk spjutspets (G 225), Sigtunadosan (UFv1912;8) och Forsaringen (Hs 7). Fyra av inskrifterna är från Hälsingland, varav tre på runstenar och en är den nämnda Forsaringen. En av runstenarna har ett kvinnligt ristarnamn, Gunnborga (Hs 21).

gær(v)a 'göra' är ett mångfunktionellt verb som kan förekomma i ristarformler med *stæinn*, *kumbl* och *mærki* som objekt, vilket Källström visat (2007, s. 89). Han ägnar ordet en omfattande diskussion (s. 89–94) för att avgöra om det ingår i ristarformel eller ej. Här beaktas *gær(v)a* när verbet kan antas ha med monumentet att göra, d.v.s. då det antingen har *stæinn*, *kumbl* och *mærki* som objekt, alternativt saknar objekt men där runmonumentet under förstås. I de sistnämnda fallen finns det en osäkerhetsfaktor, men jag har valt ett inkluderande förhållningssätt. Inskrifter där objektet är bro, brygga, vadställe, spänger, tingsplats, skeppsvakt, stav och hög samt då det ingår i runbön har uteslutits. Då dubletter (två *gær(v)a* i samma inskrift) har tagits bort återstår 146 be-lägg.

hagg(v)a 'hugga'. 220 belägg. Används främst

i Uppland och Södermanland, i kontrast till termen *setia*, som knappast förekommer i Uppland. Ett 60-tal till namnet kända ristare har använt ristartermen *hagg(v)a*.

læggia 'lägga'. 22 belägg där det syftar på monumentet, som kan vara *stæinn* (sten), *hvalf* (valv, gravkista) och *kumbl* (minnesmärke; övers. Peterson 2006). De flesta finns i Östergötland och Västergötland, tre i Småland, ett i Södermanland samt en mindre lyckad sten i Uppland (U 49). De flesta fall där *læggia* syftar på monumentet har ansetts vara på gravhällar. Ett särskilt intressant belägg är Hogränstenen på Gotland där termen syftar på ormslingorna, d.v.s. runornamentiken (G 203, *lagði ormaluR*; lade/utformade ormslingorna, övers. Snædal 2002, s. 79). Det finns även fall där *lagði* syftar på en bro (Vg 173) och på en broder som dött i England (Sm 101, *lagði hann i steinþro, broður sinn*; lade honom, sin broder, i sten-kista), vilka jag uteslutit från undersökningen.

marka 'märka, rista'. 15 belägg, varav sju är signerade av Åsmund. Marka har en tydligt nordlig utbredning med fem inskrifter i Norrland (Medelpad, Gästrikland, Hälsingland) och ytterligare ett antal i norra Uppland. Endast i steninskrifter.

reisa 'resa, uppresa'. 1099 belägg, och den i särklass största gruppen. Några tveksamma fall, där det i stället kan vara *retta* som avses (fem st.), har jag uteslutit.

retta 'upprätta, resa'. 182 belägg. I en del fall råder tveksamhet om *rista/retta* eller *reisa/retta* avses: dessa har uteslutits.

rista. 191 belägg. Det finns tvetydiga fall som normaliserats till exempelvis *ristu/ræistu* (U 208) eller *rista/ræisa* (G 138): dessa har uteslutits. För vidare diskussion om tolkningen av *risti/ristu* som *ræisa* eller *rista*, se Källström 2007, s. 83–85.

riuda 'rödfärga'. Ett belägg (Sö 206).

setia 'sätta'. 70 belägg. *Setia* förekommer främst i Småland, Västergötland och Östergötland. Några få belägg i Uppland, Södermanland, Västmanland, Öland (Karlevistenen Ö1) och Gotland. I den mån stilgruppen har kunnat avgöras överväger tidiga grupper, främst RAK i sin tidiga variant. Endast tre av runstenarna är signerade (G 113, U 437 och Vg 59).

søkia 'söka, uppsöka'. Endast ett belägg har relevans för monumentets tillverkning, här stenfångst på Balsten, på ovanstående Hs 14.

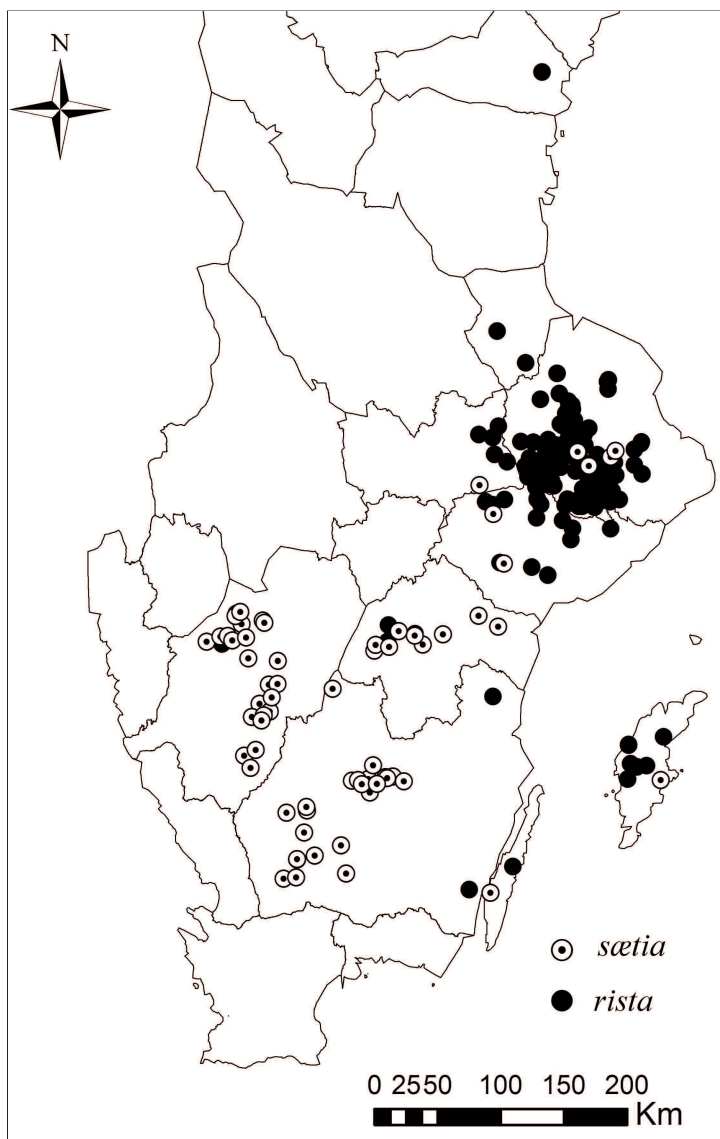

Fig. 1. Geografisk spridning av *sætia* och *rista* på vikingatida runmonument. —Geographical distribution of *sætia* and *rista* on Viking Period runic monuments.

stæina 'måla'. Fyra belägg, varav tre i Södermanland och ett på Öland (Öl 43). Öl 43 är skadad och det framgår inte vad *stæin* syftar på. Peterson (2006) har tagit upp det som ett belägg för *stæina* i betydelsen 'måla', men i den engelska översättningen i *Samnordisk runtextdatabas* står det *stone*.

Ristartermernas geografiska spridning

Redan i en första sonderande undersökning, utan kronologisk indelning, kan vi notera vissa skillnader i ristartermernas användning. Det vanligaste verbet *reisa* har en mycket vid utbredning, såväl runt Mälaren som i Götalandskapen, Småland samt Öland och Gotland. Andra ristartermerna har en mer begränsad utbredning. *Rista* har sin mest frekventa utbredning i Uppland och Södermanland, men fattas på Södertörn. Den nord-

ligaste är Frösöstenen i Jämtland, men den står utanför det medeltida Sverige. *Rista* används endast sparsamt i Väster- och Östergötland, men ordet har tämligen vid användning på norra Gotland vilket för tankarna till Thorgunn Snædals åsikt att runstensresandet på Gotland mot slutet av 1000-talet var nära avhängigt det uppländska (fig.1; Snædal 2002, s. 67, 230).

Sætia är tydligt kopplat till Götalandskapen och det inre av Småland, medan endast ett belägg finns på Öland och några få i östra Svealand (fig. 1). Kartbilden för *sætia* och *rista* visar tydligt en komplementär utbredning. I denna utbredning finns dock en kronologisk dimension, där de flesta av *sætia*-stenarna är tidiga stenar (RAK), medan *rista* som ristarterm blir vanlig först från mitten av 1000-talet (Pr3–Pr5). *Rista*-stenarna i Östergötland bildar en isolerad klunga (fig. 1). I nästa steg skall vi dela upp runmonumenten efter stilgrupp.

Ristartermernas fördelning över stilgrupper

Jag har använt Gräslunds (1991; 1992) stilgrupper för att skikta inskrifterna från c. 980–1130 e.Kr. Uppgifterna om stilgrupp är inlagda i *Samnordisk runtextdatabas* utifrån varierande förutsättningar och kunskapsläge. En del har kvalitetsgranskats, men det finns tvetydigheter i bedömningarna och ibland kan de vara rent felaktiga. För en sonderande undersökning med ett stort material har det dock ringa inverkan på helhetsbilden.

Användningen av ristartermer i stilgruppen RAK säger inte mycket om kronologiskt betingade preferenser om man inte först delar upp dem på RAK-tidig och RAK-sen. I urvalet finns 274 runmonument som klassificerats som RAK och som har en ristarterm. Jag har inte kunnat granska samtliga inom ramen för denna undersökning, varför denna grupp lämnas utanför vidare bearbetning som rör kronologiskt grundade preferenser.

Gravhällar anges i flera fall ha en datering till 1100, trots att stilen indikerar tidigare dateringar. En del av dessa uppgifter härrör från korpuspublikationen *Västergötlands runinskrifter* och speglar en tidigare uppfattning om kristnandeprocessen och dateringar av kyrkogårdar (Svärdström i SRI, s:lv; Kitzler Åhfeldt 2011).

Ett problem att ta ställning till är hur runstenar med ornamentik i två stilgrupper, eller där tveksamhet råder om vilken stil den hör till, skall bedömas. Jag har valt följande lösning: de runstenar som bedöms till (exempelvis) Pr3–Pr4 fördelar jag lika på de båda grupperna.

I alla stilgrupper är *raisa* vanligast och utgör 38–77% av beläggen (tab. 1). *Raisa* kan därmed uppfattas som normalfallet. Det intressanta är att granska de fall där andra termer har valts. Något mindre populärt, relativt sett, är *raisa* i Pr4, där *retta*, *rista* och *hagg(v)a* vinner mark. Tab. 1 visar att *raisa* i alla stilgrupperna fram till Pr3 dominerar och utgör minst hälften (55–77%) eller fler av beläggen, medan andelen är något lägre i Pr4 och Pr5.

Ristartermen *gær(v)a* har en tämligen jämn spridning och utgör i varje stilgrupp 5–10% av beläggen. Här finns som nämnts en del osäkra fall med *gær(v)a* utan objekt. Vi kan däremot konstatera att *hagg(v)a* har en topp i Pr4 och att *rista* ökar markant i Pr3–5. Som bekant var runstensproduktionen betydligt större i andra halvan av 1000-talet, fr.o.m. stilgrupp Pr3, och inslaget av signerade runristningar ökar. Även med hänsyn till detta verkar det som om man nu hellre använder ristartermerna *hagg(v)a* och *rista*, medan vi ser en tillbakagång i verbet *raisa*.

Färgmarkeringen i tab. 1 visar tydligt hur användningen av ristartermer förskjuts från *hagg(v)a* som andrahandsval i de tidiga stilgrupperna Fp, KB och Pr1 till *retta* och *rista* i Pr2–5, men skillnaderna är små. Det är konsekvent med att Fp, KB och Pr1 alla hör till första halvan av 1000-talet, medan Pr3–5 hör till andra halvan av 1000-talet. Vi kan notera att förändringen finns på Pr2-stenar, men det äldre bruket tycks hänga kvar på Fp-stenarna. Eftersom stilen Fp kan anses samtidigt med Pr1 och Pr2 (Gräslund 2002, s. 143), är frågan om Fp-stenarna bibehåller mer ålderdomliga eller traditionella drag i valet av ristarterm.

Monumenttyperna rest sten, fast häll och gravhäll

Låt oss se på hur ristartermerna används på olika monumenttyper, där jag skiljer mellan rest sten, fast häll och gravhäll. Fördelningen mellan monumenttyperna rymmer många tveksamma fall. Här är gränsdragningen svår mellan gravhällar,

Verb	800-tal	RAK	Fp	KB	Pr1	Pr2	Pr3	Pr4	Pr5	Antal*
fa	100%	1%	0,2%	-	0,4%	1%	-	-	-	8
gær(v)a	-	8%	6%	9%	6%	9%	5%	5%	10%	101
hagg(v)a	-	4%	8%	12%	14%	8%	14%	20%	9%	189
læggia	-	0,4%	1%	-	1%	1%	0,4%	0	-	7
marka	-	1%	-	-	1%	3%	1%	0,3%	-	12
ræisa	-	69%	77%	73%	65%	66%	55%	38%	39%	894
retta	-	4%	2%	-	5%	10%	8%	17%	15%	146
rista	-	1%	3%	6%	2%	2%	15%	20%	27%	166
riuða	-	-	-	-	-	-	-	0,2%	-	1
søkia	-	-	0,2%	-	0,4%	0,2%	-	-	-	1
stæina	-	-	-	-	-	-	0,7%	0,4%	-	4
sættia	-	12%	3%	-	5%	1%	0,4%	-	-	47
Summa	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	1576

*Antal belägg för ristarterm på steninskrift. Ett runmonument kan ha flera olika ristartermer.

Tab. 1. Ristartermernas fördelning på stilgrupper. Markering av den vanligaste (mörkgrå) och näst vanligaste (ljusgrå) ristartermen i varje stilgrupp. Observera att RAK (oornerad) omfattar såväl tidiga som sena stenar.
—Distribution of carving terms on style groups. The most frequent (dark grey) and the second most frequent (pale grey) terms are emphasised. RAK (undecorated) includes both early and late stones.

Verb	Rest sten	Fast häll	Gravhäll	Antal
fa	0,4%	0,7%	-	8
gær(v)a	6,4%	11,3%	34,8%	146
hagg(v)a	8,3%	47,3%	6,5%	220
læggia	0,2%	-	43,5%	23
marka	0,7%	1,3%	-	15
ræisa	61,3%	9,3%	6,5%	1099
retta	10,3%	0,7%	-	182
rista	8,3%	28,7%	4,3%	191
riuða	0,1%	-	-	1
søkia	0,1%	-	-	1
stæina	0,2%	-	-	4
sættia	3,8%	0,7%	4,3%	70
Andel	100%	100%	100%	
Antal	1764	150	46	1960

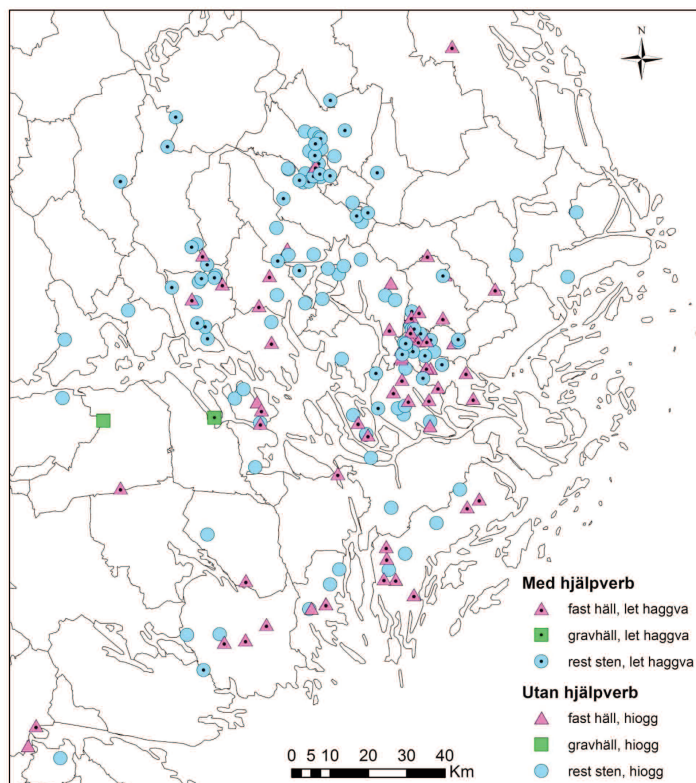
Tabell 2. Ristartermernas fördelning på monumenttyp. Mörkgrå = vanligast, ljusgrå = näst vanligast.

—Distribution of carving terms on different types of runic monument. Dark grey = most frequent, pale grey = second most frequent.

kyrkogårdsmonument och runstenar (jfr diskussion i Ljung, ms). För att kunna hantera det stora antalet har jag kategoriserat de stenar som benämns runsten och fragment av runsten i *Samnordisk runtextdatabas* som rest sten, men det finns säkert undantag inom denna grupp. Det har inte varit möjligt att granska alla 1960 posterna. Ett särskilt fall är dock U 11 Hovgården, som ser ut att vara en fast häll men som arkeologiska utgräv-

ningar visat är ett stenblock som blivit flyttat redan under forntiden. Blocket har sänkts ner i en befintlig stenpackning och det finns kulturlager som går in under stenen (Brunstedt 1996, s. 44, fig. 30). Gotländska bildstenar med runinskrift ingår i »rest sten», medan gotländska kistmonument som t.ex. Ardrekistan G 114 ingår i »gravhäll». Det kan vara svårt att avgöra om en sten varit en gavelhäll i ett gravmonument eller en fristående

Fig. 2. Fördelning av let hagg(v)a och hio/hiogg på rest sten och fast håll. —Distribution of let hagg(v)a and hio/hiogg on standing stone and rock outcrop.

sten. I gruppen »rest sten» ingår troligen en del kyrkogårdsmonument (Hagenfeldt & Palm 1996; Ljung, ms). Kategorin rest sten kan därför vara något överrepresenterad.

Tab. 2 visar vilken ristarterm som är vanligast inom varje monumenttyp. Det vanligaste på rest sten är *ræisa*, följt av *retta*. Vanligast på gravhäll är *leggja*, tätt följt av det nästan lika vanliga *gær(v)a*, medan det vanligaste på fast håll är *hagg(v)a*, följt av *rista* (tab. 2). Det finns alltså en funktionsfördelning mellan *ræisa*, *hagg(v)a* och *leggja*. *Rista* har en mer framträdande plats på fast håll än på rest sten eller gravhäll. Var och en av dessa tre monumenttyper har två verb som är de mer konventionella valen.

Undantagen är också intressanta. Att *fa* inte finns på någon gravhäll har en kronologisk förklaring: den termen används under 800-talet och sparsamt under första halvan av 1000-talet. Av alla belägen för *hagg(v)a* är närmare en tredjedel (71 av 220) på fast block eller håll. *Hagg(v)a* finns

endast på tre stenar i gruppen gravhäll. Dessa är för det första Sö 356, med en angiven arbetsfördelning. Den andra är den förkomna Ög 53. Att det rör sig om en gravhäll är ganska säkert, men inskriften är endast bevarad som träsnitt och där mycket svåräst. Källström (2007, s. 351) har gjort en ny läsning varvid det som Brate tolkade som en ristarsignatur föll bort. Sö 280 låg tidigare i Strängnäs domkyrkas golv. Stenen saknar fotstycke och har inte varit rest. Den avviker enligt Brate och Wessén i ristningstekniken: linjerna är inte släta i botten utan prickhuggna. Kanske är det därför ristaren har valt verbet *hagg(v)a*.

En språklig aspekt som kan kopplas till monumenttypen är om verbet *hagg(v)a* står med eller utan hjälpverb, *let hagg(v)a* eller *hio/hiogg*. Det visar sig att i Södermanland (utom Selaön), särskilt på Södertörn (fig. 2), hör *let hagg(v)a* konsekvent samman med ristning i fast block medan *hio/hiogg* hör ihop med resta stenar. I Uppland finns dessa tendenser i vissa områden (Roslagen

och Uppsalatrakten), men är i övrigt uppbladdade. Även på Selaön finns detta blandade bruk. Selaön liknar i detta Uppland liksom även i andra aspekter av runstensresandet. Palm (1992, s. 223) uppmärksammade att hjälperb är vanliga i ristningar på fast berg, och tyckte sig även se ett samband mellan kända ristare och förekomsten av hjälperb.

De tre beläggen för *leggja* på runsten, d.v.s. inte på gravhäll utan på rest sten, i *Samnordisk runtextdatabas* är U 49, Sö 64 och Sö 297. Sö 64 är försvunnen och tjockleken är okänd, men av träsnittet från *Bautil* att döma kan det vara en gravhäll. Elias Wessén beskriver ornamentiken på U 49 som »degenererad», ristningen som »ojämnt och osäkert huggen» och runorna som egendomliga till sin form (U 49). Man kan helt enkelt säga att den gör ett amatörmässigt intryck. Kanske kan det mindre lyckade valet av verb diskuteras i termer av runristare med sämre förutsättningar, ekonomiskt och kunskapsmässigt – jämför med Williams diskussion av Väringestenen Sö 133 ur skevhetsperspektiv (2007, s. 516). Läsningen av ordet *lapia* är dock osäker enligt Wessén (som lämnar ordföljden otolkad), och tolkningen *lagði(?)* markeras som osäker i *Samnordisk runtextdatabas*. Sö 297 är idag rest men saknar fot och har därför troligen verkligt legat ner (fig. 3). Ristartermen stämmer således med monumentets form: stenen har inte varit avsedd att stå upp. Om det varit en gravhäll kan vi inte avgöra, men formen tyder inte på det.

Av de 15 beläggen för *marka* är nästan hälften på Åsmund-stenar. Två av beläggen för *marka* är på fast häll. Den ena är U 956, som har en högst märklig form och även är den enda fasta hällen med ristartermen *retta*. Vid en första påsyn ser den ut som om den varit rest men fallit omkull och knäckts, men det är i själva verket en häll med vinklad överyta (fig. 4). I ristarsignaturen används *marka*, vilket även det är ovanligt på fast häll, men kan förklaras av att det är Åsmund Kårasons brukliga ristarterm (jfr Källström 2007, s. 287). På U 870 är det sponsorerna som *letu marka stein* medan det i ristarsignaturen står det för fasta hällar konventionella *hagg(v)a*. Här tycks man vilja betona ansvarsfördelningen genom skilda termer.

En skillnad mellan monumenttyperna är att tolv olika ristartermer kommer till användning

på resta stenar, medan gravhällar endast har sex olika ristartermer. Urvalet är alltså klart mer begränsat.

Ræisa förekommer några få gånger på gravhällar (3 av 1099). I ett av dessa fall, G 343, där *ræisa* syftar på *kumbl*, tycks man ha gjort en poäng av att skilja på ristartermerna. Nä 4 är tämligen säkert en gravhäll, där uttrycket ... [le]t ræisa mærki æftiR faðu[r] ... (...lätt resa minnesmärket efter (sin) fader...) förbryllade även Sven B.F. Jansson (Nä 4). Sm 151 är försvunnen. Sune Lindqvist (1915, s. 64) antog att det är en gavelhäll till en eskilstunakista, men detta kan idag inte kontrolleras varför vi får se uppgiften som osäker.

Det finns endast två gravhällar med *rista*. Här rör det sig i båda fallen om arbetsfördelning. På G 343 görs åtskillnad mellan att *ræisa kumbl* (resa minnesvården) och *ristu stein* (ristade stenen). Här tycks *ristu* syfta på själva ristningen medan monumentet är rest. På Sö 356 skiljs på *risti runar* (ristade runorna) och *hiogg stæ[ina]* (högg stenarna). Det är en konstfärdigt ornerad och reliefhuggen gravhäll från Eskilstuna, där man mycket väl kan tänka sig att den runkunnige inte besatt samma färdigheter som den som högg ornamentiken. Både *rista* och *hagg(v)a* är dock ovanliga termer på gravhällar.

Den enda fasta hällen med *setia* låter sig förklaras med att man samtidigt har satt stavar, dvs. det har varit ett mer omfattande monument: *sattu stein ok stafa marga* (satte sten och stavar många; Sö 56). De enda två gravhällarna är Vg 23 och Vg 27. De är ålderdomliga och runstenslika, och hör högst sannolikt till tidigt 1000-tal med stildatering RAK och Pr1 (Ljung, muntl. medd; se diskussion i Kitzler Åhfeldt 2011; *Samnordisk runtextdatabas* har en felaktig datering till ca 1100). Ristartermen *setia* används mest i stilgruppen RAK, med några nedslag i de tidiga stilgrupperna Fp, Pr1 och Pr2, men används inte på någon sten i senare stilgrupp än Pr3 (som bara har ett belägg). Den för gravmonument ovanliga ristartermen skulle i de båda västgötska fallen möjligen kunna förklaras med ambivalens kring hur de tidiga gravmonumenten skulle utformas. Vg 23 och Vg 27 är dessutom gavelhällar, och ristaren kan därför ha upplevt att terminologin borde vara densamma som för resta stenar.

Fig. 3. Sö 297, en numera upprättstående sten som saknar rot, ristarterm *læggia*. Foto CC-BY Helen Simonsson, Raä. —Sö 297, a currently standing stone which however lacks a root, carving term *læggia*.

Fig. 4. U 956, fast häll med vinklad överyta, ristarterm *retta*. Foto CC-BY Bengt A. Lundberg, Kulturmiljöbild. —U 956, a rock with angled carving surface, carving term *retta*.

Fig. 5. U 951, rest sten med satt form. Ristarterm *hagg(v)a*. Foto Iwar Anderson, SRI. —U 951, a raised stone with a squat shape. Carving term *hagg(v)a*.

Kombination av teknisk term, stilgrupp, geografisk spridning och monumenttyp

Så långt kan vi konstatera att valet av ristarterm till en del är beroende av monumenttypen. Men ristartermerna är även kronologiskt betingade. Vad styr valet av ristarterm inom en stilgrupp?

Urvalet rymmer 1576 belägg (en del signum förekommer med flera ristartermerna där det också går att bedöma stilgrupp. Inte heller här har jag kunnat granska varje belägg enskilt, men generella iakttagelser kan göras och där valet av ristarterm förvånar har jag tittat närmare på monumentet.

Man kan välja två vägar här, antingen en strikt tillämpning med endast entydiga fall eller en tillåtande och inkluderande tillämpning som inkluderar tveksamma fall (i databasen markerade med frågetecken) och mellanformer (som Pr1–2). Jag har valt en inkluderande hållning, vilket innebär att i t.ex. Pr1-gruppen ingår förutom Pr1 även Pr1–

2, RAK–Pr1 samt de tveksamma fallen. Det för med sig att en del stenar kan förekomma i två stilgrupper (och på två spridningskartor), men det speglar samtidigt det faktum att stilgrupperna överlappar varandra kronologiskt och att skarpa avgränsningar inte alltid är möjliga.

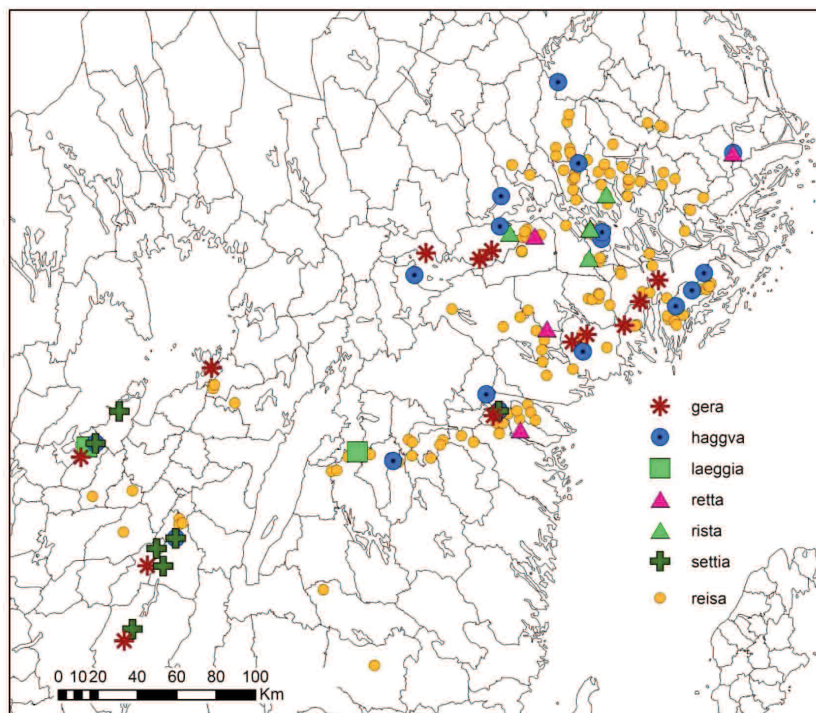
Utrymmet medger inte en fullständig redovisning av materialet. Här skall jag främst lyfta fram några särskilt intressanta fall. Den tydligaste skillnaden är mellan fast häll och rest sten. Som nämnts ovan är gravhällarna sannolikt underrepresenterade: några torde dölja sig i kategorin rest sten. Det hade också varit intressant att skilja ut kyrkogårdsmonumenten från de övriga resta stenarna.

En särskild grupp av runstenar är de s.k. *korsbandsstenarna* (KB). De saknar djuornamentik, och runbanden förenas i stället i ett centralt placerat kors. De hör sannolikt till första halvan av 1000-talet och man har föreslagit att de kanske uttrycker någon särskild kristen gemenskap (Lindblad & Wirtén 1992). Korsbandsstenarna har en sparsmakad spridningsbild som är intressant ur ett kontakt- och mobilitetsperspektiv, kanske som indicier på nätverk mellan exempelvis hushåll eller ätter. *Reisa* är som vanligt den vanligaste ristartermen. Men KB-stenarna avviker genom att de endast uppvisar fyra olika termer, till skillnad mot övriga stilar, där upp till tio olika används parallellt (inklusive *sokia* som används en enda gång; tab. 1).

Man skulle kunna tänka sig att korsbandsstenarnas fåtaliga ristartermerna hänger ihop med att stenarna själva är tämligen få (35 av 1576 ristartermerna belagda i steninskrift med bedömning av stil i detta urval, d.v.s. 2%) och att ristartermernas antal därför kanske motsvarar det statistiska urvalet. En montecarlo-simulering av femton urval om 35 slumpvis utvalda stenar vardera visade dock att en grupp av den här storleken normalt kan förväntas uppvisa sex olika ristartermerna. Det varierar mellan fem och sju i de slumpvisa urvalen, varför en begränsning till fyra ristartermerna hos korsbandsstenarna faktiskt är anmärkningsvärd.

Av de fem beläggen för *hagg(v)a* på korsbandsstenar finns två i Södermanland på fast häll. De övriga är på två resta stenar i Uppland (U 916, U 951 med två belägg i samma inskrift). U 916 är skadad och suppleringen osäker: av ristartermen

Fig. 6. Ristartermer i stilgrupp Fp (fågelperspektiv). – Carving terms in style group Fp (bird's-eye view).

återstår endast [h]...(u) i Källströms läsning (UR 3, s. 657–658; Källström 2007, s. 393). U 951 är en rest sten, men med sin satta form är den ganska lik ett stenblock (fig. 5). Här kan det vara stenens proportioner som föranlett ristaren att välja en ristarterm som endast undantagsvis används till resta korsbandsstenar men som lämpar sig väl för fast håll.

Det finns två belägg för *rista* bland korsbandsstenarna. *Rista* är inte i sig ovanligt, men i stilgrupp KB utgör dessa två belägg undantag. U 379 är en rest sten med både *reisa* och *rista* i samma inskrift. Här är det friser-gillet som låtit resa stenen, medan Torbjörn har ristat. U 391 är på ett jordfast stenblock, även denna signerad med *Torbjörn ristade*. En tredje sten likaledes signerad av Torbjörn har även den *rista*, vilket kanske antyder att ristartermen i det här fallet snarare följer runristarens vanor än formen på monumentet.

Bland runstenarna med rundjur sett i *fågelperspektiv* (Fp) finner vi i Hälsingland en sten med fa (Hs 14), som annars ju är vanligast på runstenar från 800-talet. Det är än en gång stenen som också omtalar stenfångst på Balsten.

Bland Fp-stenarna har *hagg(v)a* en sporadisk men ändå jämn geografisk spridning. De tycks ligga i ytterkanterna av utbredningsområdet för Fp-stenar (fig. 6). *Rista*, som längre fram kommer att bli en vanligare ristarterm, finns i kombination med Fp-ornamentik endast inom ett begränsat område kring Mälaren (Selaön, Ärja väster om Mariefred, Trögd samt Torshälla nära Eskilstuna). Tre av dem är signerade av Balle. På den fasta hällen Sö 79 är inskriften svårläst och supplementeringen *r[ist]u* för *r...u* osäker men enligt Källström möjlig (2007, s. 360, not 342). Ristartermen *setia* och ornamentik i stil Fp förekommer tillsammans i Västergötland, plus en ensam sten i Östergötland.

Om vi ser till runstenar i *Pr1-gruppen* finns ristartermen *setia* liksom tidigare i Götalandskapen, men nu även kring Mälaren. Det finns endast en fast håll med *Pr1*-ornamentik. Den har *gær(v)a* som ristarterm, men *hagg(v)a* förekommer på resta *Pr1*-stenar.

Inom *Pr2-gruppen* finns flera fasta hållar och här är *hagg(v)a* vanligast. På en *Pr2*-sten har dock ristaren valt *reisa* till en fast håll, vilket kan verka

Fig. 7. Sö 195 är ett stenblock, men möjligen inte markfast. Ristartermen *ræisa* och *hagg(v)a*. Foto CC-BY Bengt A. Lundberg, Kulturmiljöbild. —Sö 195 is a boulder, but perhaps not fixed to the ground. Carving terms *ræisa* and *hagg(v)a*.

märkligt, men *ræisa* syftar här på *mærki* (Sö 118). Det lär enligt äldre obekräftade uppgifter ha funnits fler stenar nära ristningen, »sex stenar i rund med en i mitten» (Brate i *Södermanlands runinskrifter*, Sö 118) som kan ha varit detta »märke». I digitala fornminnesregistret finns dock inga uppgifter om detta. Den resta Pr2-stenen med *læggia* (Sö 297, fig. 3) har som nämnts ovan ingen fot, och torde därför ha legat ner.

På runristningar med Pr3-ornamentik är det betydligt vanligare med *rista*, *hagg(v)a* och *retta* än tidigare i relation till den dominerande termen *ræisa*. *Retta* används inte på Pr3-stenar söder om Vallentuna eller väster om Hagby socken, med undantag av Sö 50. De flesta *retta*-stenarna med Pr3-ornamentik har associerats till Åsmund. För *ræisa* finns ett fåtal undantag från resta stenar: två av ristningarna i fast håll har *ræisa*. Sö 195 är ett större stenblock men kanske har det varit fysiskt möjligt att resa upp det. Den har ett utseende med ristningen på sniskan som uppmantrar till att vilja göra det (fig. 7). I inskriften anges att Holmsten rest stenen medan Hallbjörn har huggit den. U 598 är odiskutabelt en oflyttbar rist-

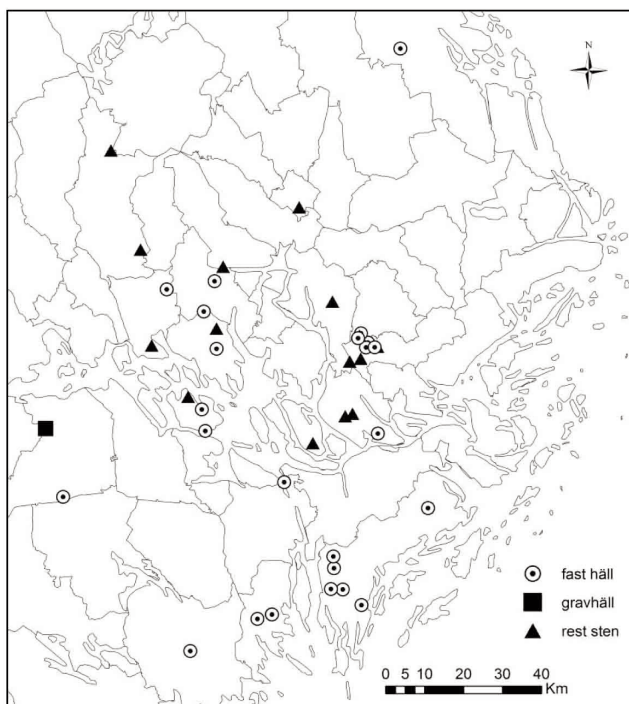
ning i en bergvägg, men anger likväl *Raskviðr let haggva stein ... Gummi letu ræisa stein æftiR broður sinn Ingibiörn. Auðmundr(?) risti runaR* (Raskvid lät hugga stenen. Han och Gumme lät resa stenen efter sin broder Ingebjörn. Ödmund ristade runorna). Möjligen kan man tänka sig att Gumme lätit resa en annan sten i närheten. *Ræisti* på gravhällen G 343 syftar på ett *kumbl*, men Torleif och en medristare ristade stenen.

Bland ristningar med Pr4-ornamentik finns en större andel fasta hällar än tidigare. Medan *hagg(v)a* tidigare var den klart favoriserade ristartermen för dessa, så finns nu nästan lika många fasta hällar som har verbet *rista*. Den relativa frekvensen av *hagg(v)a*, *retta* och *rista* är också högre än i tidigare stilgrupper relaterat till *ræisa* (tab. 1).

Retta används inom Pr5-gruppen främst i Uppsalatrakten, med en sydlig avstickare i Bro kyrka, Upplands Bro (U 618). I gruppen rest sten finns inom stilgrupp Pr5 ett antal kyrkogårdsmonument (Hagenfeldt & Palm 1996) som kan vara intressanta att undersöka närmare.

Det finns intressanta skillnader i användningen av *hagg(v)a* i stilgrupperna Pr3–5. I Pr3 börjar

Fig. 8. Hagg(v)a i stilgrupp Pr3.
—Hagg(v)a in style group Pr3.

man se en skillnad i användningen av ristartermen *hagg(v)a* i olika områden (fig. 8). Särskilt i Södermanland och i stilgrupp Pr3 tycker man uppenbarligen inte om att använda *hagg(v)a* till något annat än fasta hållar. I Södermanland används *hagg(v)a* vid denna tid endast till ristningar i fast håll, förutom två undantag i det område som vetter mot Mälaren och Uppland, nämligen gravhällen Sö 356 samt en rest sten på Selaön (Sö 213). I Uppland däremot används *hagg(v)a* även till resta stenar. I Uppland har *hagg(v)a* en särskild koncentration på ristningar i fast håll i Vallentuna. Separat från denna finns ett område kring Enköping. Det faktum att *hagg(v)a* frekvent används även till resta stenar verkar inte kunna kopplas till någon särskild ristare.

Ristartermen *hagg(v)a* har i Pr4 en mer lokalt präglad användning (fig. 9). Koncentrationen av fasta hållar med *hagg(v)a* kring Vallentuna, som vi såg i Pr3, har nu fått en större spridning. Majoriteten av *hagg(v)a* är här på fast håll. I området kring Uppsala råder det omvända förhållandet, *hagg(v)a* används här till största delen på resta stenar. Även i Södermanland, som tidigare strikt

reserverat ristartermen *hagg(v)a* för fast håll, finns det i Pr4-gruppen resta stenar med *hagg(v)a*.

I stilgruppen Pr5 är *hagg(v)a* åter den vanligaste termen för ristning i fast håll. Det nya inslaget i Pr5-gruppen är att *hagg(v)a* används även till gravhällar. Möjligen har *hagg(v)a* uppfattats som lämplig på dessa i egenskap av liggande eller jordbundna monument.

Slutsatser

Då ristartermerna behandlas utan hänsyn till stilgrupp framträder föga mer än den sedan tidigare välbekanta regional-kronologiska variationen, som till stor del följer den senvikingatida runstenssedens rörelse över tid från Syd- till Mellanskandinavien. Det blir betydligt intressantare när ristartermernas användning kombineras med stilgrupp och monumenttyp. Då framträder nämligen lokala preferenser.

Vid närmare granskning av de runmonument som tycks avvika från gängse ristarterm framträder att det ofta verkligen rör sig om just undantag. Det verkar ofta finnas omständigheter som motiverar valet av en speciell ristarterm även när

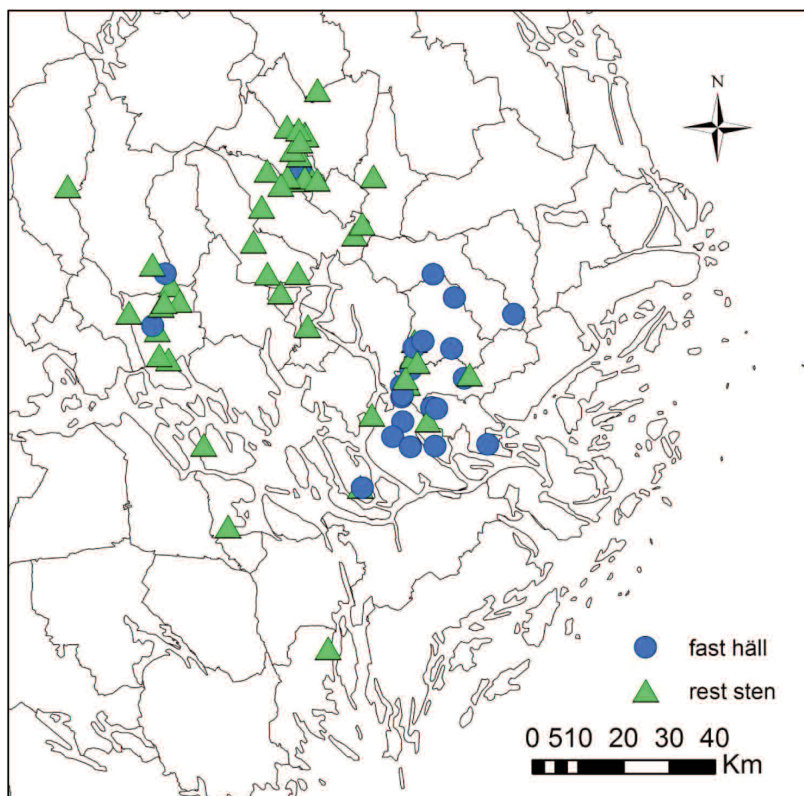

Fig. 9. Hagg(v)a i stilgrupp Pr4. Här ingår enbart ristningar med Pr4, ej övergångsformer Pr3-4 eller Pr4-5.
—Hagg(v)a in style group Pr4.

den avviker. En sådan omständighet är för att klargöra arbets- eller ansvarsfördelning (t.ex. G 343, U 870, Sö 356). En annan är ambivalens kring monumentets form (t.ex. U 956, fast håll som ser ut som kullfallen rest sten) eller ett av ristaren favoriserat uttryck, som i exempelvis *Torbjörn risti* eller *Åsmund markaði* (också U 956: Åsmund använde på sina tidigare stenar *marka*). I början av 1000-talet kan det också handla om tveksamhet inför de runstenslika gravmonumenten (Vg 23, Vg 27). Slutligen kan en del av undantagen förklaras med osäkra läsningar och försvunna föremål, samt osäkra eller felaktiga bedömningar av monumenttypen. När vi beaktar dessa undantag finner vi att valet av ristarterm är än mer konsekvent med monumenttypen, d.v.s. undantagen bekräftar regeln.

Den varierande graden av konsekvens (eller ibland brist på sådan) säger något om ristarnas och resarnas förhållningssätt till hur språk, ornamentik och monumenttyp samspelar och bör kom-

bineras. I Södermanland – särskilt på Södertörn – är man mycket konsekvent i sitt val av ristarterm för bestämda monumenttyper, medan bruket i Uppland är mer blandat. Uppsalatrakten och Vallentunatrakten skiljer sig tydligt åt. Man kan nästan undra om det är en medvetet upprätthållen distinktion mellan områdena.

Vissa stilar har stora överlappningar eller kan förmodas vara samtida, som Fp, Pr1 och Pr2. Ändå framträder specifika drag inom var enskild stilgrupp. Det är först när de studeras separat som tydliga grupper framträder. Det finns ett samspel mellan preferenserna i ristarterm och ornamentik.

När vi delar upp ristartermerna efter hur de används inom stilgrupper och i kombination med olika monumenttyper framträder tydliga geografiska skillnader. Ristartermerna *hagg(v)a*, *rista* och *setia* är exempel på detta. Stilgrupperna Pr3 och Pr4 överlappar varandra kronologiskt, men det är tydliga skillnader på hur och var ristartermen *hagg(v)a* används i kombination med dessa stil-

grupper. *Sætia* i kombination med stil Fp används nästan enbart i Västergötland, och det enda undantaget finns i Östergötland. Ristare som använder stil Pr1, som kan betraktas som samtida med Fp, använder dock *saetia* även kring Mälaren. Oavsett hur stora överlappningar stilgrupperna kan tänkas ha, är de en komponent som hänger samman med valet av ristarterm.

En del av variationen är säkerligen kopplad till runristarnas personliga vanor, men en annan del måste finnas i området eller lokalsamhället. Liknande tankegångar har Palm (1992, s. 43) varit inne på: han menade att viss variation kan spegla olika värderingar i samhällena, andra kan spegla dialektala skillnader mellan områden eller sociala/ekonomiska skiktningar inom ett område. Det finns ett fält mellan individuella preferenser hos ristaren och den närmaste omgivningens krav. En udda kombination i ett annars homogent område kanske kan ses som tecken på särskilda förbindelser eller nätverk.

Förslag till framtida studier är att närmare granska monumenten i stilgruppen RAK genom att dela upp dessa i en tidig och en sen grupp. Vidare kan en närmare undersökning göras av de kyrkogårdsmonument som här döljer sig inom kategorin 'rest sten'. Vissa saker (exempelvis Pr2-stenar med *rista*) skulle kanske också kunna motivera ett djupare studium av fornlämningsmiljön, för att se om något i denna knyter ihop platserna närmare.

Referenser

- Bibliographie der Runeninschriften nach Fundorten*. 1. Teil: Die Runeninschriften der Brit. Inseln, bearb. von H. Marquardt, Göttingen 1961, die übrigen Inschriften: Skandinav. Seminar der Univ. Göttingen.
- Brunstedt, S., 1996. *Arkeologisk undersökning: Alsnu Kungsgård, forskningsprojekt Hovgården, Uppland, Adelsö socken, RAÄ 46*. UV Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Ebel, E., 1963. *Die Terminologie der Runentechnik*. Göttingen.
- G + nr = signum i *Gotlands runinskrifter*.
- Gotlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén, Sven B. F. Jansson och Elisabeth Svärdström. 1–2. 1962–78. (SRI. 11–12.) Stockholm.
- Gotlands runinskrifter 3 ms = Manus till Gotlands runinskrifter 3* av Helmer Gustavson & Thorgunn Snædal. old.raa.se/cms/extern/kulturarv/arkeologi_och_fornlamningar/runstenar/gotlands_runinskrifter.html
- Gräslund, A.-S., 1991. Runstenar – om ornamentik och datering I. *TOR* 22. Uppsala.
- 1992. Runstenar – om ornamentik och datering II. *TOR* 23. Uppsala.
- 2002. De senvikingatida runstenarna i Jönköpings län – deras ornamentik och datering. Agertz, J. & Varenius, L. (red.). *Om runstenar i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2002. Jönköpings länsmuseum. Jönköping.
- Hagenfeldt, S.E., & Palm, R., 1996. *Sandstone runestones. The use of sandstone for erected runestones*. Stockholm.
- Hs + nr = signum i Runinskrifter i Hälsingland av Marit Åhlén, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27 (1994).
- Jansson, S.B.F., 1985. *Två runstenar i Hälsingland: Malsta och Sunnä*. Filologiskt arkiv 33. KVHAA. Stockholm.
- Kitzler Åhfeldt, L., 2011. Runstenar och eskilstunakistor i Västergötland: Ett exempel på förändrad mobilitet. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 2. Uppsala & Oslo.
- Källström, M., 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Stockholm.
- Lagman, S., 1990. *De stungna runorna. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön 4. Uppsala.
- Lindblad, E. & Wirtén, K., 1992. *Korsbandstenar: en kronologisk studie*. CD-uppsats. Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet.
- Ljung, C., ms. *Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. Pågående avhandlingsarbete vid Stockholms universitet.
- Palm, R., 1992. *Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Runrön 7. Uppsala.
- Peterson, L., 2006. *Svenskt runordsregister*. Tredje, reviderade upplagan. Runrön 2. Uppsala.
- Samnordisk runtextdatabas. V.2.5. www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm*
- Snædal, T., 2002. *Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi*. Runrön 16. Uppsala.
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. Utg. Av KVHAA. 1–. 1900 ff. Stockholm.
- U + nr = signum i *Upplands runinskrifter*.
- Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1940–58. (SRI 6–9.) Stockholm.
- Vg + nr = signum i *Västergötlands runinskrifter*.
- Västergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–70. (SRI 5.) Stockholm.
- Williams, H., 1990. *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön 3. Uppsala.
- 2007. Runinskrifter och tvärvetenskap. *Finsk tidsskrift* 2007:9–10. Helsingfors.

Sö + nr = signum i *Södermanlands runinskrifter*.
Södermanlands runinskrifter. Granskade och tolkade av
 Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. (SRI 3.)
 Stockholm.

Åhlén, M., 1997. *Runristaren Öpir. En monografi*. Run-
 rön 12. Uppsala.

Summary

Several technical terms were used by rune carvers in inscriptions during the Late Viking Period and the early Middle Ages (c. AD 800–1130). In the 1960s, Else Ebel investigated them, covering a runic period of c. 1200 years. Since then, the runic corpus has grown and research has developed in methodology as well as theory.

The following terms have been investigated: *fä* 'paint, carve', *gær(v)a* 'make', *hagg(v)a* 'cut', *læggia* 'lay', *marka* 'mark, carve', *raisa* 'raise', *retta* 'raise', *rista* 'carve', *riuða* 'colour red', *setia* 'put', *søkia* 'seek, find' and *steina* 'paint'. This study focuses on the physical shape of the runic monument and emphasises the combination of technical term, monument type, decorative style and geographical distribution. I use Ann-Sofie Gräslund's style groups for the head and curvature of the runic beast.

When the terms are studied without regard to style group, little more appears than the earlier well known regional-chronological movement from southern to central Scandinavia. However, when the terms are combined with style group and monument type, local preferences are revealed. For each style group and monument type, there is a choice of term which is more conventional than others – but this choice varies between regions. When a runic monument deviates from this convention, an explanation can often be found by closer examination of the circumstances. It may be to clarify the sharing of work or responsibility (e.g. G 343, U 870, Sö 356), ambi-

valence regarding the shape of the monument (U 956, a boulder which looks like a standing stone) or that a carver favours a certain expression (*Torbjörn risti*, *Åsmund markaði*) even when it is at variance with the regular choice of term. In the early 11th century there may also have been some confusion about the new runestone-like grave monuments. Some of the exceptions can also be explained by uncertain readings and lost objects, or uncertain or simply erroneous assumptions about the monument type.

The varying degree of consistence (or sometimes lack of it) says something about the carvers' and the sponsors' attitude towards the interplay of language, decoration and monument type, and about how the carver felt that they ought to be combined. In Södermanland, carvers were strongly consistent in their choice of technical term, whereas the custom was more mixed in Uppland. Although some style groups overlap in time or are fully coeval, (e.g. Fp, Pr1 and Pr2), specific characteristics and geographical differences appear within each style group. Another example is the chronologically overlapping style groups Pr3 and Pr4: there are clear differences in how and where *hagg(v)a* is used on these stones. The conclusion is that the decoration adds to the understanding of the runological features. There seems to be a field of negotiation between the individual preferences of the carver and the demands of local society.